

Дічек Наталія Петрівна

д-р. пед. наук, професор,
завідувач відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки НАПН України, Україна

ДО УРОКІВ ІСТОРІЇ: МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Метою тезового викладу дослідженого матеріалу є висвітлення й обґрунтування значущості внеску видатного вченого-історика, громадського діяча, патріота Михайла Грушевського (1866-1934) у справу утвердження статусу української мови як окремої, самостійної мови окремого народу на теренах російської імперії у перші десятиліття ХХ ст.

Попри те, що за роки незалежності написано тисячі статей і видано сотні збірників статей і матеріалів про його непростий життєвий шлях, великі наукові здобутки в галузі історії України, непересічну державницьку роботу, на нашу думку, не уповні поцінованою лишається його агітаційно-пропагандистська активність у річищі розв'язання проблеми рідномовної для українців народної школи у перші десятиліття ХХ ст.. Навіть коли в Україні широко вшановувалися 150-і роковини від дня народження М. Грушевського серед окреслених напрямів роботи проведеної ювілейної міжнародної наукової конференції «Михайло Грушевський: учений, політик, державний діяч» (2016, м. Львів) не було жодного напряму [1], пов'язаного з аналізом внеску Михайла Сергійовича у боротьбу за материнську мову в початковій освіті українців – і наддніпрянських, і галицьких. Але саме про цю проблему 1916 р. (!) він писав так: «У царині устрою українського життя центральне місце займає питання про школу. Це – основа всього. І якщо в наш час необхідність культурного і національного будівництва ... не може відкладатися до часів мирних ..., [то] питання про українську народну школу мусить стати на черзі як одне з найпекучіших і найневідкладніших питань, – як задоволення нагальної потреби українського народного життя» [2, с.461].

Не торкаючись відданої праці на ниві запровадження рідномовної початкової освіти інших культурно-історичних постатей минувшини України, зосередимося лише на праці М. Грушевського у цій царині

Перша публікація М. Грушевського про українське шкільне питання – стаття «Шкільна мова», датована 24 вереснем 1909 р., вміщена у заснованому ним тижневику-газеті «Село». Цей тижневик став першим українським суспільно-політичним виданням, орієнтованим на селянську аудиторію [3], що на той час становила левову частину багатомільйонного українського населення імперії і потребувала свого медійного органу. У передовиці «До читачів» її першого номеру (3 вересня 1909 р.) М. Грушевський декларує мету і завдання тижневика: «Оце зачинаємо нашу народню газету, для наших селян і робітників українських. Через те – хто хоче добра своєму краю, своєму народові, повинен дбати не тільки про те щоб самому бути просвіченим, тямущим, але і про те також, щоб і навколо люде, громада, народ були теж якомога тямущі, посвічені. До сього служить школа, книжка, газета» [4]. Як видатний громадський діяч, він мотивує селян передплачувати газету і головним її кредо заявляє боротьбу за освіту, яка є безальтернативною потребою народу у досягненні кращого життя: «Менше темноти – менше неправди, всякого лиха. хто хоче добра своєму краю, народові – повинен дбати про те, щоб і він сам, і оточуючі його люди були якомога тямущі, просвічені» [4]. У своєму зверненні М. Грушевський прохав

майбутніх передплатників поширювати часопис поміж селянами та робітниками: «Читачів же наших просимо самих читати й іншим давати та приохочувати: нехай ся газета іде з рук до рук, з хати до хати, людям нашим і усьому миру нашому українському на користь та на пожиток» [4].

Фактично статтю «Шкільна мова» МГ – так підписано статтю – розпочав серію публікацій, згодом зібраних ним у невелику брошуру «Про українську мову та українську школу» і надрукованих власним коштом автора 1912 р. Невелика за обсягом брошура або збірка, куди увійшли публіцистичні статті М.Грушевського (1909-1910), однак була виключно важливою для справи розбурхання свідомості українського селянства Російської імперії і спонування його до спротиву, «щоб не клепали на них, мовбито вони самі не хочуть, щоб їх дітей учено рідною українською мовою» [5, с.16]. Цю збірку освітньо-публіцистичних дописів учений свідомо орієнтував на пересічних українців-селян, причому Наддніпрянської України [6, с.31], про що свідчать не лише правопис і форма мовного викладу текстів, міні-формат статей, а й спрощений стиль викладу, дешева ціна видання.

Зміст статей спрямовано, по-перше, на *інформування* широких кіл українців про події і проблеми освітньої справи, перебіг обговорення у владних колах імперії мовного питання, або так званого у той час «українського питання»; по-друге, на формування змін у світорозумінні пересічних людей й піднесенні їхньої національної самоідентифікації. Доказ цього вбачаємо у тому, що головний заклик автора до співвітчизників – боротися за термінові реформи у народній освіті – рефреном проходить крізь всі тексти збірки.

У статті «Шкільна мова» йдеться про те, про що вже раніше писали педагоги – від К.Ушинського до Б.Грінченка: вчити добре можна тільки такою мовою, яку учні знають і нею спілкуються, тобто зрозумілою. А в народній школі на Україні, пише М.Грушевський, не так: «Прийде дитина до школи. Учитель говорить до неї по-руськомому, вона в його ледве яке там слово зрозуміє. Те, що він учить і толкує, вона ледве тямить. В книжці слів пребагато таких, що вона їх або не знає, або інакше розуміє. І так дітям мука, учителеві мука, а науки як кіт наплакав. Походить дитина кілька років, поломить собі язика так, що воно ані по-нашому, ані по-руськомому» [5, с.16].

Знову й знову діяч на сторінках збірника звертається до братів-селян-читачів, роз'яснюючи їм антиукраїнську політику Державної Думи щодо української мови, спрямовану на аргументування того, аби визнавати її лише діалектом російської мови, а не самостійною окремою, мовою. У дописі «Не дозволяти!» М.Грушевський обурено пише, що й «кіргізи», й «ести» мають офіційно визнане право на свою мову, а українцям, внаслідок схожості їхньої мови із російською (але ж не тотожності!) [7, 72], у цьому відмовляють. У дописах «Мова українська і мова руська», «Мова панська і мужича», «Законопроект про учення українською мовою» М.Грушевський роз'яснює читачам причини появи мовних розбіжностей у двох мовах, аргументує історичні чинники, які їх викликали, висвітлює штучно створені царатом перепони у розвитку української мови. У статті «Не порозумнійшали» вчений, зокрема, зазначає, що 1905 р. вже й Комітет міністрів імперії, узявши до уваги висновки Академії наук, визнав, що українці не можуть «піднятися із злиднів і темноти» через заборони і перешкоди їхній мові з боку влади [8].

Завдяки викладацькій діяльності у львівському університеті (1894-1906), М.Грушевський був обізнаним зі станом освіти українців на теренах Австро-Угорської двоєдиної монархії і міг порівняти його зі становищем на підросійських українських землях. Маємо на увазі статтю з брошури «Шкільна справа в Галичині». Тому його висновок, про те, що галицькі українці активніше відстоюють свої освітні права і домагаються зрушень у цій царині [9] слід розглядати як історично вагоме свідчення очевидця. Учений також визнає, що австрійська влада чинить менше утисків культурному розвитку національних меншин. І знову таки, він агітує всіх українців боротися за зміни в

освіті, повторюючи думку про пасивність з цього питання українського селянства, яке дуже слабо піднімало голос за рідну школу [7, 23].

Вільнолюбний, антисамодержавницький зміст невеличкого збірника одразу було «вловлено» цензорами, а тому збірник заборонили, а видання конфіскували, оскільки раніше окремо оприлюднені дописи у вигляді збірника, тобто у поєднаному форматі, визнали «злочинними», такими, що мають «агітаційну мету для організації боротьби проти державної школи» [6, с.41].

У передмові до 2-го видання збірки (1913) М.Грушевським наголошено, що «серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування. Боротьбі за рідну мову і рідну школу мусимо присвячувати найбільше уваги, тому й видаємо сю книжечку, щоб вона стала в пригоді кожному, хто не свідомий великої ваги рідної мови й рідної школи для поступу й розвитку рідного народу» [2]. Свідомо повно навели цю цитату для того, аби читач-сучасник відчув гостроту мовної проблеми, її історичну тяглість аж до нашого сьогодення, усвідомив її колосальну значущість для націєтворення, й поцінував важку, але плідну діяльність Михайла Грушевського у галузі відстоювання рідної мови українців.

Список використаних джерел:

1. Міжнародна наукова конференція «Михайло Грушевський: учений, політик, державний діяч» (2016).. hrushevsky.nbu.gov.ua/cgibin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0000514
2. Грушевський, М.С. (2005). Камінь наріжний (*Русские ведомости*. 1916. 26 февраля. С.2.). З: *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах*. Львів: Вид-во «Світ». Т.3. С.461-464. (рос. мовою). <https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1916/KaminNarizhnyj.html> (вилучено: 15.01.2024).
3. Ткаченко І.В. Публіцистика Михайла Грушевського на сторінках тижневиків «Село» та «Засів» як джерело з історії української селянсько-робітничої дореволюційної періодики <https://elibrary.ivinas.gov.ua/1495/1/0000715-11-19.pdf> (вилучено: 18.01.2024).
4. [М. Грушевський]. «До наших читачів». *Село*. 1909, 3 вересня (№1).
5. Грушевський, М.С. (1991). Шкільна мова. У: Про українську мову та українську школу. Київ: Веселка. С.15-16
6. Панькова, С. (2004-2005). Михайло Грушевський і народна газета «Село» у світлі мемуарних та епістолярних джерел. *Український історик*. Ч.3-4/1. С.25-46.
7. Грушевський, М.С. (1991). Не дозволяти! У: Про українську мову та українську школу. Київ: Веселка. С. 22-23.
8. Грушевський, М.С. (1991). Не порозумнійшали. У: Про українську мову та українську школу. Київ: Веселка. С.20-22
9. Грушевський, М.С. (1991). Шкільна справа в Галичині. У: Про українську мову та українську школу. Київ: Веселка. С. 25-27.